

Az egykori Erzsébet Nőiskola Ajtósi Dürer sori épülete

Az egykori Erzsébet Nőiskola épületében működő oktatási intézmények¹ a szomszédos Vakok Intézetével és melléképületeikkel együtt az Ajtósi Dürer sor, a Hungária körút, az Ida utca és a Hermina út által határolt telektömbön állnak két, önálló telken. Míg a Vakok Intézete közismert, szép példája századfordulós építészetünknek, addig mellette álló testvérét jóval ritkábban emlegeti az építészettörténeti szakirodalom, és így a téma iránt érdeklődők sem eléggé ismerik. E tanulmány igyekszik közelebb hozni az olvasókhoz ezt a kevésbé ismert épületet, amelynek figyelemre méltó szerepe van szecessziós építészetünk történetében.²

A Városliget mögött húzódó Hermina útnak e szakasza – szemben környezetének többi telektömbjével – csak kis mértékben volt beépítve a XIX. század végéig, a két, szomszédos intézmény akkor még hat-hat telekből álló területén, ismereteink szerint csak a Fischhof-féle Hidegvíz Gyógyintézet épületei álltak, amelyek a Vakok Intézetének telkére estek.³ Az Erzsébet Nőiskola, a későbbi gimnázium épületének telkén tudomásunk szerint nem álltak korábban épületek, hanem minden bizonnyal a gyógyintézet kertje, udvara terült itt el, a Hermina út felőli oldalon.

A Vakok Intézete és az Erzsébet Nőiskola mai telkeinek helyén eredetileg parcellázott kisebb telkek dr. Fischhof Vilmos, majd dr. Fischhof Ferenc tulajdonában voltak a XIX. század közepétől – úgy tűnik – egészen 1892-ig.⁴ Ekkor következett be a telektömb történetében a ma ott álló nagy középületek szempontjából a legfontosabb változás, amelyet az alábbi telekkönyvi bejegyzés részletez: „Budapesten 1892 augusztus 25-én kelt s a vallás és közoktatási minisztérium által 38395/92 sz. alatt a törvényhozás által pedig az 1893. VII t. cikk által jóváhagyott adásvevési szerződés és Budapest 1893 június 9-én kelt

bekebelezési engedély alapján ezen 1804. hrszámú ingatlanra a tulajdonjog vétel jogczimén a Vakok budapesti országos intézete alapja javára bekebelezetetik.”⁵

1905-ben, tehát már a Vakok Intézete és az Erzsébet Nőiskola felépülte után került csak sor a telkek egy ingatlanra alakítására, majd annak újabb felosztására. Az /1804-1821//a. számú telken két intézmény osztozott, a Vakok Intézete és az Erzsébet Nőiskola. A két intézmény telkét nemsokára külön kívánták választani, így 1909-ben kérte a közalapítványi kir. ügyigazgatóság az /1804-1821//a. helyrajzi számú telek felosztását. Ezt először elutasították, majd 1910-ben engedélyezték, a területet nagyjából megfelelve.⁶

A tervezés és az építés története

A Teleki Blanka Gimnázium, a Városligeti Magyar–Angol Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és a Herminka Óvoda által elfoglalt épület eredetileg az Erzsébet Nőiskola céljaira épült 1901–1902-ben. Az intézmény elődje az Első Állami Polgári Iskolai Tanítónőképző Intézet, amelyet 1873-ban alapított Trefort Ágoston. Az intézmény nagy jelentőségű első igazgatója 1873-tól 1896-ig Zirzen Janka volt. A következő igazgató, 1896-tól 1911-ig Lázárné Kasztner Janka lett, akinek kérelmére vette fel az intézmény Erzsébet királyné nevét 1898-ban, és az ő igazgatása alatt kerülhetett sor a jelenlegi épület felépítésére.⁷

Wlassics Gyula a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter⁸ 1901. január 7-én az alábbi kérvénnyel fordult a Budapest fő- és székváros tekintetes tanácsához (a továbbiakban Fővárosi Tanács): „Budapesten, VII. Hungária körút, István út, Hermina út és Ida utca közt fekvő 1804-1821. h. r. számú telken, az Erzsébet Nőiskola

¹ Az Erzsébet Nőiskola épületében jelenleg a Teleki Blanka Gimnázium, a Városligeti Magyar–Angol Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és a Herminka Óvoda működik.

² A tanulmány a szerző 2008-ban az épületről írt műemléki dokumentációjának továbbfejlesztett változata. A dokumentáció a Hild-Ybl Alapítvány archívumában található. Az épületről a szerző 2014. június 7-én a szecesszió világnapján rendezett konferencián tartotta meg *Az Erzsébet Nőiskola, a lechneri formanyelv jeles alkotása* című előadását az Iparművészeti Múzeum épületében.

³ BUZA Péter: *Herminamező. Fejezetek egy városrész történetéből*. Bp., Herminamező Polgári Köre, 1992, 39.

⁴ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) XV. 37. c. 1834. számú telekkönyvi betét.

⁵ BFL XV. 37. c. 1834. számú telekkönyvi betét.

⁶ BFL XV. 37. c. 1834. számú telekkönyvi betét. Az /1804-1821//a/2. számú telket, vagyis a Vakok Intézete telkét átjegyezték az 18124. számú telekkönyvi betétbe, így az eredeti betétben maradt az /1804-1821//a/1. számú telek, vagyis az Erzsébet Nőiskola, a mai Teleki Blanka Gimnázium telke.

⁷ Az Állami Erzsébet Nőiskola *ismertetése, fennállásának 30-adik évében*. Szerk. LÁZÁRNÉ KASZTNER Janka, Bp., Hornyánszky [1903]; BERZA László: *Budapest lexikon I. (A–K)*. Bp., Akadémiai, 1993, 391.

⁸ Hivatalát 1895 és 1903 között töltötte be.



felépítését elhatározván, az épület felépítésére vonatkozó tervezet 2 példányát azon megkeresés kapcsán küldöm le a Tanácshoz, hogy a terveket a fennálló szabályzat alapján és figyelemmel a közmunka tanács ide vonatkozó határozatára felülvizsgálatni és az építési engedélyt soron kívül kiadni szíveskedjék, mert az épület kivitele rendkívül sürgős lévén, azt még a folyó évben megkezdeni szándékozom. A kivitelért felelős építőmester pótlólag fog bejelentetni. Az építési engedélyért járó díj pótlólag fog általam a házi pénztár részére kiutalványoztatni.”⁹

A géppel írt kérvény alá a miniszter aláírásán kívül, 1901. január 29-én kézzel a következő sorokat írták: „Herczegh és Baumgarten építészek megbízásából az összes terveket a mai napon rovid [?] uton átvettem.” Az aláíró neve Guttmann volt. Az épület megtervezésével megbízott két építész, akinek tervei szerint később megtörtént az építkezés, Baumgarten Sándor és Herczegh Zsigmond volt, akik 1888–1908 között a vallás- és közoktatásügyi minisztérium által építtetett iskolák tervezésé-

nek feladatát látták el, és számos iskolaépületet terveztek országszerte.¹⁰

Budapest fő- és székváros tekintetes tanácsa még januárban tárgyalta az építés ügyét, ahol a véleményezett ügy tárgyat a következőképpen fogalmazták meg: „a magyar kir. vallás és közoktatásügyi minister úr a VII-ik köz. Kerületben (Erzsébetváros Hermina út 1804-1821/a sz. a. fekvő telken II emeletes Erzsébet Nőiskola és földszintes beteg pavillon felépítésére kér engedélyt”.¹¹ A Fővárosi Tanács mérnöki hivatala 1901. január 19-én megfogalmazott műszaki véleményében így fogalmazott: „A VII. kerület Hermina út 1804-1821/a. hrsz. telket szabályozás nem érinti. A telekfelosztási tervrajzot a hivatal 1900 jul. 9: 33342 I. [?] szám alatt mutatta be a Tekintetes Tanácsnak de még ez ideig jóváhagyást nem nyert. A használati engedély megadása előtt a telekfelosztás telekkönyvi keresztül vitele igazolandó. Az épületek az utcái vonaltól legalább 5-5 méterre helyezendők. A telek a III. övezetben fekszik.”¹²

Ajtósi Dürer
sor 37.
Erzsébet
Nőiskola (ma
Teleki Blanka
Gimnázium),
1905
Fotó:
Klősz György
© fortépan

⁹ Az irat száma: 1066/900. eln. szám. Az irat lelőhelye: BFL IV. 1407. b. III. üo. 3478/1901.

¹⁰ GERLE János – KOVÁCS Attila – MAKOVECZ Imre: *A századforduló magyar építésze*. Bp., Szépirodalmi, 1990, 30–32.

¹¹ BFL IV. 1407. b. III. üo. 3478/1901.

¹² BFL IV. 1407. b. III. üo. 3478/1901.

1901. január 27-én a fenti szöveget további megjegyzésekkel egészítette ki két városi főmérnök: „Az építésügyi szabályzat 31 §a értelmében a tervek vagy rajzpapíron, vagy rajzvászonon állítandók ki; közönséges másoló vagy színezett papíron rajzolt tervek nem fogadhatók el. – Miután a 32 § szerint oly tervek melyek a fentebbi kellékeknek – habár azok kiállítási anyag tekintetében – pontosan meg nem felelnek, hivatalból érdemleges megbírálás nélkül visszautasítandók. – Miután pedig a mellékelt tervek színezett és másoló papírra vannak rajzolva, – tehát nem bírnak a fent említett kellékekkel, s így a fent hivatkozott §ok értelmében a tervek érdemlegesen el sem bírálhatók. – A tervek különben műszaki szempontból sem hagyhatók jóvá, mert a fal vastagságok méretei tisztán és olvashatóan a terveken nincsenek kitüntetve, valamint nincs kitüntetve a metszet rajzokon a falak vastagsága. Az előadottakból látható hogy a mellékelt terveket jóváhagyásra ajánlani nem lehetett.”¹³

Egy, a Fővárosi Tanács által kitöltött előadói íven a következő felirat olvasható: „Újabb alaprajzok lettek n. n. bemutatva 1901 II/6.” A tervek közül a pince és a földszint alaprajza egy tervlapon, az alagsor alaprajza egy tervlapon, az I. emelet alaprajza egy tervlapon, a II. és III. emelet alaprajza egy tervlapon ma Budapest Főváros Levéltárában található. A tervrajzokon Baumgarten Sándor építész aláírása, Herczegh Zsigmond építész pecsétje és Pucher István építőmester aláírása szerepel. A tervek felirata szerint 13787/1901-III. számon 1901. február 28-án engedélyezte azokat a Fővárosi Tanács.¹⁴

A tervrajzokról leolvasható, hogy a pince csak a Hermina úti szárny közepe alatt helyezkedik el. Itt öt, különböző nagyságú pincehelyiség nyílt egy folyosóról, ahová a Hermina úti szárny főlépcsője vezetett le. Az alagsor szintjén az Ajtósi Dürer sori szárny Vakok Intézete felőli végén nyílik a kapualj, amelyen keresztül az udvarba lehet jutni. A kapualjból nyíló folyosón keresztül közelíthető meg a férjcselédszoba, két kamra az udvari homlokzaton, három szoba és három konyha az utca felőli homlokzat mentén. Az Ajtósi Dürer sori szárny alagsorának a főbejáratú lépcsős előtérrel a Hermina út felé eső felében a belső folyosóról egy nyolc ablak hosszúságú ebédlő nyílik az utcai homlokzat mentén.

A Hermina úti homlokzat alagsorában a fent említett ebédlő szomszédja egy kétablakos tálalóhelyiség, amely után egy ötablakos konyha, majd egy kétablakos tálaló, és egy tizenhárom ablakos ebédlő következik. Ennek szomszédságában nyílik a Hermina úti bejárat egy tengely szélességben, majd a szakácsnő egyablakos, a nőcselédnek négyablakos és a mosónők háromablakos helyisége követ-

kezik. Ennek szomszédságában egy négyablakos ruhatár, egy háromablakos szárító, egy négyablakos vasaló- és mángorlólóhelyiség, valamint egy háromablakos mosókonyha helyezkedik el. Ez utóbbi helyiség szomszédja a Hermina út és az Ida utca sarkán elhelyezkedő, és az Ida utcai homlokzaton négyablakos másik mosókonyha. Az Ida utcai szárny másik felét, a lépcsőház túloldalán egy nagy fürdőterem foglalja el, amelyben tizenkét kád helyezkedik el. A kádak között válaszfalak vannak, de tíz kád páronként van egy-egy elkerített részben, és csak kettő áll külön részben. A fürdőteremhez öltözőhelyiség tartozik. A földszinten a szabálytalan U alakú épület teljes hosszában folyosó fut végig az udvari homlokzat mentén, a legtöbb helyiség az utcai traktusban helyezkedik el, és a folyosóról nyílik, de a kiemelt helyeken, vagyis a szárnyak közepén és sarkainál a folyosó udvari oldalán is nyílnak helyiségek, ez utóbbi helyeken található a három, kétkarú lépcsőház.

Az Ajtósi Dürer sori főszárny földszintjének Hermina út felőli felében helyezkedik el az igazgatói iroda és az igazgatói fogadó, valamint további két fogadó, amelyek egy előszobából nyílnak. A főszárny földszintjének Vakok Intézete felőli felében egy elegáns lakosztály helyezkedik el a folyosó két oldalán, amely szalonból, fogadóból, ebédlőből, dolgozószobából, hálószobából, vendégszobából, cselédszobából, konyhából, kamrából, mellékhelyiségekből és fürdőszobából áll.

A Hermina úti szárny földszintjének Ajtósi Dürer sor felőli részén gyűlésterem és tantári [tanári?] könyvtár, ifjúsági könyvtár és ifjúsági olvasó található. A folyosó túloldalán az Ajtósi Dürer sori szárny és a Hermina úti szárny szögletében, az udvari homlokzaton egy kis, négyzet alakú szoba felirata: zongora. A Hermina úti szárny fennmaradó kétharmad részében és az Ida utcai szárnyban tantermek sorakoznak, amelyek három vagy négy ablakkal rendelkeznek. A Hermina úti szárny közepén a lépcső két oldalán tanárnői és tanári szoba, valamint mellékhelyiségek vannak. A Hermina úti szárny és az Ida utcai szárny udvari szögletében lévő kis, négyzet alakú helyiség felirata megingt csak: zongora. Az Ida utcai szárny földszintjének folyosója végén mellékhelyiségek sorakoznak.

Az Ajtósi Dürer sori szárny első emeletén a Vakok Intézete felőli oldalon a fizikai előadó, a fizikai szertár és a fizikai laboratórium helyezkedik el a terv szerint. Az első emelet középső részét egy egyablakos rajzszerter és egy háromablakos rajzterem foglalja el. Ez utóbbi a főhomlokzati középrizalit első emeleti három ablaka mögött helyezkedik el. A rajzterem mellett a Hermina úti sarok felé az énekesterem, majd a sarkon a vegyi szertár következik.

¹³ BFL IV. 1407. b. III. üo. 3478/1901.

¹⁴ BFL XV. 17. d. 329. 31675. helyrajzi számon 1–4. sorszámon található tervek.

A Hermina úti szárnyban az Ajtósi Dürer sori sarok felől tanári szoba, laboratórium, vegyi előadó, természetrajzi szertár, tanári szoba, növendékek laboratóriuma, kézimunkaterem sorakozik, és a homlokzat középrizalitjának három ablaka mögött egy nappali található. A Hermina úti szárny keleti felében a középrizalit felől még hat nappali helyiség következik. Az Ida utcai sarkon a gazdaszszony lakása, majd a lépcső, végül két betegszoba zárja a sort. A folyosó másik, udvari oldalán lévő helyiségek közül a Hermina úti szárny lépcsője két oldalán lévő két tanítónői szobát emeljük ki.

A tervek szerint a második emeleten az internátus helyezkedik el huszonkilenc, változó méretű hálósobával, bennük hozzávetőleg százhetven ággyal. A főszárnyban vannak a nagyobb, tíz-tizenöt ágyas szobák, a Hermina úti szárnyban három-négy ágyas szobák sorakoznak. A hálósobák közé felügyelői szobák ékelődnek, az Ida utcai szárny végén pedig az internátus vezetőnőjének lakása helyezkedik el. A Hermina úti szárny lépcsője két oldalán szintén tanítónői szobák vannak, fölöttük a harmadik emeleten öt zongoraterem nyílik a rövid folyosóról. Az iskolához nyaktagszerű, fedett átvezető épülettel kapcsolódik a tornaterem épülete. Itt először az előtérbe jut a látogató, ahonnan kétoldalt először a lépcső, vele szemben a mellékhelyiségek, majd egy szertár és az öltöző következik. Az épület nagy részét a tornacsarnok és díszterem feliratú

terem foglalja el. A terem Vakok Intézete felőli oldalán kis méretű, négyzet alakú előtér épületrész látható.

Budapest Főváros Levéltárában a fenti alaprajzokhoz nem tartoznak homlokzati rajzok és metszetrajzok. Ilyeneket az Országos Levéltár őriz, amelyek fényképek formájában a Teleki Blanka Gimnázium folyosóin láthatók, bekeretezve. Öt ilyen rajz található itt: Ajtósi Dürer sori homlokzat; Ida utcai homlokzat; metszet a Hermina úti szárnyon és a tornatermen keresztül; metszet a Hermina úti szárnyon keresztül és a tornaterem homlokzata; valamint a betegpavilon tervrajzai egy lapon. A tervrajzokon az 1900. szeptember 20-i dátum olvasható, valamint Baumgarten Sándor és talán Herczegh Zsigmond aláírása. Továbbá két aláírás, akikkel kapcsolatban „A felülvizsgáltnál látta” felirat olvasható, valamint minisztériumi pecsét látható, vagyis e tervek nem a fővárosi engedélyezési folyamat részeként készültek. A tervlapokon szereplő rajzokkal lényegében megegyeznek a megépült épületek, épületrészek, egyedül a betegpavilon kivétel, hiszen azt – mint látni fogjuk – 1904-ben átépítették. Így ezek az 1900-as tervek a betegpavilon eredeti állapotát mutatják.

Egy harmadik tervsorozat a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának Építészeti Gyűjteményében található, kék fénymásolatok formájában. A Fővárosi Tanács mérnöki hivatalának két főmérnöke 1901. február 6-án megfogalmazta műszaki véleményét az új tervekkel

Erzsébet
Nőiskola,
összkép
a Városliget felől,
Fotó:
ismeretlen szerző
© a szerző
archívumából



kapcsolatban: „Műszaki szempontból az építési engedély kiadása javasoltatik a következő kikötések mellett, a telek határvonalai, az előkert vonal, valamint a végleges járdamagasság a fővárosi mérnöki hivatal által kitűzendők; a házi csatorna a kerületi mérnök utasítása szerint építendő; az árnyékszékek vízzáros készülékkel, a csatornanyílások pedig búzélzáros fedlappal látandók el; a lépcsőfokok szélessége legalább 0.30 méter, magassága pedig legfeljebb 0.16 méter legyen; a kivitelért felelős építőmester, ki a tervek hivatalos példányát aláírni tartozik, az építkezés megkezdése előtt a kerületi előljárásnál bejelentendő; a fennálló de lebontandó épületekről az alaprajzok két példányban a ker. előljárásnál bemutatandók; a földszinti padló a bolthelyiségekben¹⁵ legalább 0.15 méter, egyéb helyiségekben legalább 0.30 méternyire a végleges járda fölé helyezendő, a pinczehelyiségeket azonban lakásul használni nem szabad; a padláson tűzbiztos burkolat készíthető; a padláslépcső tűzbiztosan elkülönítendő, az építkezés megkezdése és az épület tető alá jutása a kerületi előljárásnál bejelentendő.

Az építési anyag lerakására és állványok elhelyezésére szükséges területnek kijelölése a kerületi előljárásnál bejelentendő.

Ott a hol pincze nem lett tervezve a földszinti padló alatt elkülönítő réteg alkalmazandó, továbbá a padlás az építésiügyi szabályzat 220 §-ának megfelelően tűzfalakkal megosztható.”¹⁶

Az építési engedély ügyét 1901. február 11-én tárgyalta a Fővárosi Tanács köz- és magánépítési albizottsága, és 148. biz. számon a műszaki véleménnyel egyetértésben hozta meg javaslatát.¹⁷

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1901. február 25-én fogalmazta meg véleményét, amelyet Podmaniczky Frigyes alelnök és egy miniszteri tanácsos írt alá. Az FKT véleménye megegyezett a középítési bizottságéval, vagyis egyetértettek az építési engedély megadásával, viszont új kikötéssel egészítették ki a meglévők sorát: „mind a három lépcső mint fölépcső képzendő ki (építésiügyi szabályzat 256 §.) vagyis 2.00 mtr szélességben építendő és alátámasztandó.”¹⁸

A mérnöki hivatal, a középítési bizottság és a Fővárosi Közmunkák Tanácsa véleménye figyelembevételével, azok kikötéseivel a Fővárosi Tanács 1901. február 28-án megadta az építési engedélyt „II illetve III emeletes iskola épület, földszintes torna terem, és földszintes beteg pa-

villon építésére”. Egyben meghatározták az építési engedélyért fizetendő és a központi pénztárban befizetendő 4500 koronás díjat, amelyet közöltek a miniszterrel.¹⁹

A 4500 koronás engedélyezési díjjal kapcsolatban a miniszter 1901. március 30-án rendeletet intézett a IX. kerületi állampénztárhoz, amely szerint az összeget „Budapest székesfőváros tanácsának bélyegtelen hivatalos nyugtájára fizesse ki s a vallás és közoktatásügyi ministeri tárcza naplóban kiadáskép számolja el”.²⁰ A Fővárosi Tanács központi pénztára 1901. április 16-án jelentette: „hogya a kérdéses 4500 koronát a m. k. állampénztárnál mai napon felvettük és az I. napló 740 tét. alatt bevételeztük.”²¹

Wlassics Gyula miniszter meghagyásából egy miniszteri tanácsos és elnöki titkár 1902. május 9-én tájékoztatta a Fővárosi Tanácsot az alábbiakról: „Vonatkozással a Tanácsnak az 1901. 13787. sz. a. kelt határozatára, a mely szerint a VII. ker. Hermina út 1804-1821/a h. r. szám. alatt fekvő telken építendő »Erzsébet Nőiskolára« az építési engedélyt kiadta; értesítem a Tanácsot, hogy a szóban forgó építkezés a folyó évi június hó elején teljesen elkészül, minek folytán azt használatba vétetni szándékozom; ehhez képest felkérem a Tanácsot, hogy a fennálló építésiügyi szabályzat alapján az épületeket megvizsgálni, és a vizsgálat eredményéhez képest a használati engedélyt folyó évi június hó közepére megadni sziveskedjék. Az eljárás után fizetendő díjakat pótlólag fogom kiutaltványozni.

A megejtendő vizsgálaton képviselőtemben Baumgarten Sándor építész fog megjelenni, minél fogva nevezett a vizsgálat időpontjáról értesítendő leendő.”²² E fenti tájékoztatás és utasítás értelmében a Fővárosi Tanács 1902. május 16-án a miniszteri leiratot kiadta a VII. kerületi előljárásnak, és erről „Baumgarten Sándor építész, a cultusminister úr megbízottja” értesítést kapott.²³

Az 1902-ben elkészült épületet a következőképpen ismerteti a következő évben született leírás: „Az intézet az 1902. év június havában költözött be a jelenlegi épületébe, mely dr Wlassics Gyula ministersége alatt épült; 1900–1902 között. Az épület a város külterkén, a Városligetben van, minden oldalról előnyös villamos-vasúti összeköttetéssel a székesfőváros minden részével.

Az épületet tágas játszótér és árnyas kert veszi körül.

Az épület alagsorral, magasföldszinttel és két emelettel bír. Az alagsorban az ebédlők, a főző és mosókonyhák, fürdők és cselédlakások vannak elhelyezve.

¹⁵ A bolthelyiségekre vonatkozó kikötés valószínűleg tévesen kerülhetett be a szövegbe.

¹⁶ BFL IV. 1407. b. III. üo. 3478/1901.

¹⁷ BFL IV. 1407. b. III. üo. 3478/1901.

¹⁸ BFL IV. 1407. b. III. üo. 13787/1901.

¹⁹ BFL IV. 1407. b. III. üo. 13787/1901.

²⁰ BFL IV. 1407. b. III. üo. 23534/1901.

²¹ BFL IV. 1407. b. III. üo. 23534/1901.

²² Az irat száma: 1663/1902. eln. szám. Az irat lelőhelye: BFL IV. 1407. b. III. üo. 96277/1902.

²³ BFL IV. 1407. b. III. üo. 96277/1902.

A magasföldszinten vannak az összes tantermek az igazgatói lakás, néhány zongoraszoba és tanítónői lakás.

Az I. emeleten vannak a nappali szobák; a könyvtár, a természetrajzi, vegytani és physikai laboratóriumok, tanszertárak és előadó termek. A rajz- és zeneterem, kézimunka-terem, tanári dolgozó-szobák, növendék lakószobák és tanítónői lakások és néhány zongoraszoba.

A II. emeleten vannak a polgári képezdei növendékek lakószobái, a felsőbb leányiskolai növendékek hálótermei, tanítónői lakosztályok és ezen az emeleten is több zongoraszoba. A képzőintézet növendékei lehetőleg 4–4-en vannak egy lakószobában elhelyezve, mely elég tágas (34 □mtr), világos és szellőztető készülékkel van ellátva. Ezen elhelyezéssel azt óhajtottam elérni, hogy a képzőintézet növendékei otthonosan, családiasan érezzék magukat az intézet falain belül. A felsőbb leányiskola növendékei 10–14-en vannak egy-egy hálóteremben, melyben külön mosdószoba van és minden hálóterem egy bennlakó és hálóterem mellett közvetlenül lakó tanítónő felügyelete alatt áll.²⁴

Az épület első emeleti folyosóján elhelyezett Erzsébet királyné-szoborról az alábbiakat tudjuk meg az 1903-ban született iskolaismertetőből: „Az intézet vezetősége áthatva boldog emlékü nagy királynéknak kiváló jelentőségétől hazai történelmünkben; és mert intézetünk az ő dicső nevével és szellemével elválaszthatatlan kapcsolat fentartását tűzte ki feladatául, azon fáradozott, hogy Felséges védnökének emlékét minden időkre állandósítsa az intézet új épületének falain belül. Ezen törekvésünk megvalósítását a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr hozzájárulása lehetővé tette és valóra vált régi óhajtasunk, hogy Erzsébet nagy királynéknak mellszobrá díszíti intézetünket e célra berendezett teremben.

A mellszoba carrarai fehér márványból készült és kiváló művésznök Strobl Alajos alkotása.²⁵

Az engedélyezési terveken kívül más tervrajzok is találhatóak ma Budapest Főváros Levéltárában az Erzsébet Nőiskolával kapcsolatban. 1902-ben készült az a helyszínrajz, amelyen Árkay Sándor cs. és kir. udvari műlakatos pecsétje és aláírása látható. A helyszínrajzon piros vonallal egy ezeröttszáz kilogramm teherbírású teherfelvonó helye van bejelölve a Hermina úti szárny udvari homlokzatához. A felvonó tervrajzai nem találhatóak a levéltárban. A tervlapon lévő felirat szerint azt 233823/1902-III. számon 1903. január 8-án hagyta jóvá a Fővárosi Tanács.²⁶ A tervlaphoz tartozó iratanyag tartalmát az alábbiakban ismertetjük.

Árkay Sándor százötven kilogramm teherbírású felvonót épített az iskola épületéhez, de az ehhez tartozó, az építkezés előtt megfogalmazott engedély kérelmét nem ismerjük, mert valószínűleg nem is volt ilyen, ahogy az iratokból kiderül. Árkay Sándor 1902. december 6-án ezzel a kérvénnyel fordult a Fővárosi Tanácshoz: „Tisztelettel van szerencsém a VII. ker. István út és Hermina út sarkán épült »Erzsébet leány nevelő intézet«-ben felállított, általam készült 150 kg. hordképességű, kézi hajtásra berendezett teher felvonó egy drb. szerkezeti – és egy drb. helyszíni rajzát a használati engedély kiadása végett benyújtani.”²⁷

A fent említett két tervrajz közül ma már csak a helyszínrajz ismert. A Fővárosi Tanács előadói ívének előszám nem látható, vagyis korábbi iratra, tehát a tervek jóváhagyását kérő iratra nem utal semmi. Tárgyként is ezt fogalmazták meg a tanács részéről: „Árkay Sándor a VII.-ik közig. Kerületben (Erzsébetv.) István út, Hermina út sarkán levő Erzsébet leány nevelő intézetben 150 kg. hordképességű kézi hajtású teherfelvonónak felállítására utólagosan kér engedélyt.”²⁸

Érdekes módon minden ellenvetés és kifogás nélkül megadta a Fővárosi Tanács utólag az engedélyt a már felépült felvonó építésére „1903. januárius hó 8-án.”²⁹

1904. június 18-án a következő kérvénnyel fordult a vallás és közoktatásügyi miniszter meghagyásából egy miniszteri tanácsos a Fővárosi Tanácshoz: „A VII. ker. István út-Hermina út és Ida utcák által határolt telken emelt és az Erzsébet-Nőiskola elhelyezésére szolgáló épületek közül a betegpavillon szűknek bizonyult, ennél fogva annak a 2 példányban csatolt tervrajzok szerinti kibővítését elhatároztam, ehhez képest felkérem a Székesfőváros Tanácsát, hogy a csatolt tervrajzokat a fennálló építési szabályzatok alapján megvizsgáltatni és annak eredményéhez képest az építési engedélyt sürgősen megadni szíveskedjék, mert az építkezést a tanítás érdekében még a folyó nagy szün időben megkezdeni és befejeztetni óhajtom.

A tervekért felelős építőmestert pótlólag fogom bejelenteni, az építési engedély kiadásáért esedékes díjak pótlólag fognak általam a székes főváros házi pénztára részére kiutalványoztatni.”³⁰

A kérvényhez tartozó tervek közül a két homlokzatrajz, az oldalhomlokzat és a hátsó homlokzat terve ma Budapest Főváros Levéltárában található. Az 1904. június 15-i dátumot viselő tervrajzokat Baumgarten Sándor építész és Hegyi Ferencz felelős építőmester írta alá. A tervrajzok

²⁴ Az Állami Erzsébet Nőiskola ismertetése. i. m. (1903), 30–31.

²⁵ Uo., 32.

²⁶ BFL XV. 17. d. 329. 31675. helyrajzi számon 5. sorszámon található terv.

²⁷ BFL IV. 1407. b. III. üo. 233823/1902.

²⁸ BFL IV. 1407. b. III. üo. 233823/1902.

²⁹ BFL IV. 1407. b. III. üo. 233823/1902.

³⁰ Az irat száma: 2437/1904. eln. szám. Az irat lelőhelye: BFL IV. 1407. b. III. üo. 152880/1904.



Teleki Blanka
Gimnázium,
a főhomlokzat
részlete, 2021
Fotó:
Rozsnyai József
© Rozsnyai
József

felirata szerint 152880/1904-III. számon, 1904. július 4-én hagyta jóvá a terveket a Fővárosi Tanács.³¹

A Fővárosi Tanács mérnöki hivatala 1904. június 24-én és 25-én megfogalmazott műszaki véleményében fenntartotta az 1901-ben 3478. számon kiadott építési engedéllyel kapcsolatban megfogalmazott kikötéseit a betegpavilon kibővítésével kapcsolatban is. A köz- és magánépítési albizottság 1904. június 27-én tartott ülésén egyetértett a műszaki véleménnyel, és hozzátette: „engedélyezhető; a telekfelosztás sürgetendő volna”. Így a Fővárosi Tanács 1904. július 4-én megadta az engedélyt a betegpavilon kibővítésére.³² A Fővárosi Tanács meghatározta az építési engedélyért fizetendő, és a központi pénztárban befizetendő százkilencvenegy koronás díjat, amelyet közöltek a miniszterrel.³³ Az engedélyezési díjával kapcsolatban a miniszter 1904. július 30-án rendeletet intézett a IX. kerületi állampénztárhoz, amely szerint az összeget „Budapest székesfőváros házipénztárának hivatalos nyugtájára fizesse ki”.³⁴

Az iskola belső díszítését elsősorban a díszítőfestés adta, amely később elpusztult. A díszes nyíláskeretek nagy része azonban máig megvan. Az iskolaépülettel közel egykorú az első emeleten elhelyezett Erzsébet királyné-büsztt, amelyet Strobl Alajos készített.

Az épület ismereteink szerint jelentősebb átalakításon nem esett át a II. világháborúig, azonban a háború idején jelentősen megsérült. A háború után helyreállították az épületet. Ebben az időben szovjet hadikórház, majd a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság működött itt. 1946 decemberében indulhatott újra a tanítás. Az 1949–1950-es tanévben az Általános Iskola szervezetileg különvált, de ugyanabban az épületben maradt Városligeti Általános Iskola néven, és itt – a Hermina úti szárnyban – működik ma is. Az Erzsébet Nőiskola gimnáziumi utódja 1950-ben felvette Teleki Blanka nevét, akinek az iskola második emeletén elhelyezett szobrát 1958-ban készítette Kisfaludi Strobl Zsigmond.³⁵

³¹ BFL XV. 17. d. 329. 31675. helyrajzi számon 6–7. sorszámán található tervek.

³² BFL IV. 1407. b. III. üo. 152880/1904.

³³ BFL IV. 1407. b. III. üo. 152880/1904.

³⁴ BFL IV. 1407. b. III. üo. 152880/1904.

³⁵ JÁVORSZKY Ernőné: *A Teleki Blanka Gimnázium története*. Bp., Teleki Blanka Gimnázium, 2003, 22–23.

Értékelés

Baumgarten Sándor és Herczegh Zsigmond építészek, mint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium építészei, nagy számú iskolaépületet terveztek. Ezeknél a historizáló stílust, majd Lechner Ödönnek a Földtani Intézeten kialakított, és a Postatakarékpénztáron tökéletesített stílusát követték. A kapcsolat igen szoros volt a nagy mesterrel, Baumgarten Sándor biztosított helyet irodájában Lechner Ödönnek a Postatakarékpénztár terveinek és a budapesti Tőzsde pályázati terveinek elkészítéséhez, e terveket párban jegyezték. Baumgarten Sándornak Lechner Ödön nélkül, Herczegh Zsigmonddal tervezett iskolaépületei igen hamar átvették a lechneri stílust, leghamarabb minden bizonnyal a Vakok Intézete és az Erzsébet Nőiskola.

Az Erzsébet Nőiskola épületének – különösen a főhomlokzati szárnynak – kupolaszerű tetőidommal megoldott középrizalitos, szimmetrikus tömege nem keveset őriz abból a barokk tömegalakításból, amelyet Baumgarten Sándor és Herczegh Zsigmond historizáló főművükön, a Tudományegyetem Egyetem téri, 1897–1900 között, neobarokk stílusban tervezett épületén alkalmaztak. A kupolaszerű tetőidom formája azonban a Nőiskola tervén már nem az Egyetem téri épület barokk kupolájának formája, hanem a budapesti Tőzsde Lechner Ödön és Baumgarten Sándor tervezte pályázati tervén látható tetőidomhoz hasonlító megoldás. E tetőformák előzménye a Lechner Ödön és Pártos Gyula tervezte budapesti Iparművészeti Múzeum középrizalitjának kupolaszerű tetőidoma.

Másféle tetőforma jelenik meg az iskolaépület homlokzatai közül a háromtengelyes, szívdíszes szakaszok fölött. Ezek a Lechner Ödön tervezte Földtani Intézet és Postatakarékpénztár homorú élű és oldalú sátoztetődomaire emlékeztetnek.

Az Erzsébet Nőiskola főhomlokzata középrizalitjának négy falpillére között hullámozó peremű oromzat magasodik. Az oromzat fő motívuma egy sajátosan hullámozó, szimmetrikus téglaszalag keret. Ez a keretdísz nagymértékben hasonlít az iskolaépület tervezésével egy időben épülő, Lechner Ödön és Baumgarten Sándor tervezte budapesti Postatakarékpénztár főhomlokzatának középrizalitján látható keretdíszhez. A középső keretben mindkét esetben koronás címert helyeztek el, sajnos az iskoláé már nem látható.

Az iskolaépület középrizalitja tagolásában, oromzati formájában is határozottan a Postatakarékpénztár oromzatára emlékeztet. Ott is négy pillér tagolja három szakaszra a rizalitot, de míg a Postatakarékpénztár rizalitjának pillérei tetején egy-egy méhkaptár helyezkedik el az épület funkciójából kifolyólag, addig az iskola pilléreire érthető módon nem méhkaptárok, hanem hasonló más díszek kerülhettek.

Az archív felvételekről az olvasható le, hogy a középső domború tetőidomon csúcsdíz helyezkedett el eredetileg, amely talán a II. világháborúban pusztulhatott el. A sajnos csak homályosan látható csúcsdíz leginkább a Postatakarékpénztár középső tetőidomának a nagyszentmiklósi kincs bikafejes csanakja által ihletett csúcsdíszére emlékeztet. Az iskolaépületen azonban – úgy tűnik – nem bikafejek, hanem azokhoz hasonló növényi jellegű díszítőmotívumok láthatók. Több, karakteres stílusjegy alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a budapesti Postatakarékpénztár architektúrájához legközelebb álló – bár szerényebb – homlokzati megoldásokkal kialakított épület a Baumgarten Sándor tervezte Erzsébet Nőiskola épülete.

A Baumgarten és Herczegh tervezte Vakok Intézete és az Erzsébet Nőiskola épülete csupán néhány év eltéréssel épült, mégis jelentős a kettő közötti stílusbeli különbség. A valamivel később emelt iskolaépület homlokzatain nem találunk olyan nagyszabású motívumot, mint a Vakok Intézete főhomlokzati középrizalitján, viszont tömegformálásában, a tetőidomok változatos kezelésében, a domború és homorú elemek merész egymás mellé állításában, a falak felső lezárásának látványos pártázatos megoldásában közelebb kerül a lechneri világ századfordulós modernségéhez, mint a történeti formákat nagyobb mértékben hordozó Vakok Intézete. Gerle János a következőképpen hasonlítja össze a két épületet: „a Vakok Intézete 1899–1904 között épült, tervezése idején még historizálóbb felfogásban követte Baumgarten mesterének stílusát, a tipikus téglaszalag díszítések gótizáló formákká állnak össze. A két évvel később tervezett szomszédos Erzsébet Nőiskola épülete már minden történeti utalástól mentes.”³⁶

Összegzőképpen megállapítható, hogy az Erzsébet Nőiskola épülete a magyar építészet történetének legalább olyan jelentőségű példája, mint a Vakok Intézete. A két épület együttese századfordulós építészetünk egyik legértékesebb együttesét alkotja, amely méltán érdemel műemléki védelmet és ennek megfelelő gondoskodást.³⁷

³⁶ GERLE János: *Századforduló*. Bp., Városháza, 2001, 48.

³⁷ Az Erzsébet Nőiskola műemléki értékeinek fel nem ismerését jól tükrözi, hogy amikor 1977-ben védetté nyilvánították a két épületet, a Vakok Intézete a legmagasabb, a Nőiskola a legalacsonyabb műem-

léki fokozatot kapta. Az épületet 07759/1977. határozatszámon nyilvánították védetté, mint városképi jelentőségű (VK) épületet. *Magyarország műemlékjegyzéke*. Szerk. IKAFALVI DIÉNES Virág, Bp., Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség, 1990, 121.